

V temi

Ob Trubarjevem spominu

Na periferijo odmaknjen, bolj shema kot lik strastne zamisli — tak je spomin na nepokojnega, preganjanega popotnika, ki je s prvo knjigo obudil Slovence v kolektivno rast. Ali nista že ta periferija, ta shematičnost simbola te rasti?

Rasti morda, ne dejanje. To je bilo pogumno vtelešenje ideje, strast nezlomljivega duha, ki je brezoblično gmoto dvignila v luč. Nič ne de, če ni bila plamen religiozno-filozofske revolucije, s katerim so Luther in Hus in drugi užigali v svojih ljudstvih zanos in nikdar več utešljivo slast ustvarjalcev zgodovine; nič ne de, če je bil našega protestantizma osnovni nagib le neke vrste prosvetljenstvo, zdrav racionalizem, prekaljen v ljubezni do naravno danega obeležja. Gorečnost vere in žrtve ga venča z gloriolo naše prve stvariteljske ideje.

Ta ideja je dala „ubogim Slovencem“ Besedo duha. „Kakšna pretresljiva drama v človeških dušah, ko so usta prvič izpovedala nezaslišano doživetje svetlobe in kriknila „sonce“. Tako približno govori nekje Březina o rojstvu jezika. Kakšen revolucijski prevrat v zavesti človeka, kakšna tostranska zakonitev življenja, ko se je v toliko in toliko drugačnem družbenem ustroju govorica vtelesila v prvi knjigi. Pred njo je bila tema, molčanje duha. „Ubogi Slovenci“ so bili do takrat mutasto meso, čreda cesarskih in grofovskih hlapcev, zavrženih barbarov, ki so drgetali pred grozami surovega časa in škrtali pod bičem svojih gospodarjev. Pošastne vizije pekla in večne kazni niso sicer obrzdale uporne krvi, toda trda fevdalna pest se je rogala pravici sodrge. V še večji zapuščenosti je ob tla zbiti tlačan lizal svoje črne rane in objokaval razmesarjena trupla grajskih žrtev. S prvo knjigo pa je to prodano življenje stopilo v luč; ob njej se je zoblikoval organizem, postal je sestavni del človeške družbe in sprejel nase slast in križ življenja.

Poslej je minilo skorajda štiristo let. Štiristo let zavestne borbe v veličastni drami človeškega razvoja, štiristo let hoje za Resnico. Do kod smo prišli?

* * *

Naša politična ideologija je že od nekdaj temeljila samo na etičnem načelu. To je pač logika stvarnih pogojev. In hkrati vzgoja v zapadni miselnosti.

Iz teh duhovnih osnov se je porodil doslej najizrazitejši slovenski politični koncept o Zedinjeni Sloveniji. Dasi rodoljubarsko pojmovan in nikdar s krvjo vzljubljen in potrjen, je kot daljni odsev francoske revolucije pomenil smer v razvoju. Osemdeset let politične zgodovine je povezane z njim, osemdeset let moči in oblasti meščanskega razreda.

Naše ljudstvo je v tem razdobju preživelo dvojno katastrofo. Po eni strani je postalo podnožnik smešno napihnjene oblasti nepogumnega, prilagodljivega meščana. S svojo lokalno borbo za gospodarsko moč, ki je dosegla svoj najvišji izraz v slepem prerivanju dveh strank, s svojo večno lojalnostjo in nazorsko brezkrvnostjo je ponižal to zemljo v mračno provinco in zlomil ljudstvu moralno moč. Po drugi strani pa je habsburški fevdalni imperijalizem znal s svojo ustavno igro sramotno igrati skromno politično misel slovenstva. Ko pa se je zdelo, da bo kljub vsemu vendarle nadvladala svojega nasprotnika, se je v hipu kakor posekana zadušila v močvirju kapitalistične demokracije zapada. Geslo o samoodločbi narodov se je v praksi izmaličilo v pretvezo imperializma.

Danes je Zedinjena Slovenija pohojen plašč kolektiva, ki je imel to nesrečo, da je bil premalenkosten činitelj v računu o preureditvi Evrope. Izpod zavrženih cunj tega plašča strmi v nas resnica: Kärnten, Venezia Giulia in podobni uradni vzdevki izpričujejo poraz ideje, poraz ljudskega etičnega instinkta.

Porazi često očičajo, duha zažejajo po koncentraciji, ki ga utrdi. Mi pa smo vsak dan bolj zbegani, v središču pohabljeni, obnavljajoči zamah se sproti drobi v strupenem vzdušju nihilistične letargije. Postavili smo Državo na oltar, ne zato, ker smo jo doživeli kot tvorbo svojih sil in torej kot logično obliko življenja, pač pa iz jalove pripravljenosti, da se rešimo strahu in se slednjič kot jagnje žrtvujemo. Po drugi strani se na Koroškem trgajo vezi z osredjem, skuša se ustvariti „koroška“ kulturna enota, bastarden tip politične inferiornosti. A volje iz nas ni. „Seljačka mirolovna republika“ postaja iz strahopetnega občutka zapuščenosti nekam slučajno drobec našega političnega repertoarja, prav tako, kakor, če obrnemo list, srbski balkanski imperij. V Primorju pa izgoreva zapuščeno ljudstvo v topi roboti za vsakdanji kruh; iz njegove zemlje izbijajo banke dvojni profit: plačane menice in ekspanzijo, ki jo posredno vrše priseljene trume kolonov.

Slovenski kmet in delavec še vedno prenašata križ nesrečne tradicije svojih dedov. Nekdanji Radetzkijev junak se zbira pod Innitzerjevimi zastavami, s Hitlerjevo mladino umira na barikadah za rasizem ali pa gnoji s svojo krvjo abesinske pustinje za slavo rimskega cesarstva. Okužen in gobav je pokopal

v sebi sen o domači brajdi, rejenec svete rimske volkulje pa je z bankovcem za tisoč lir otrl vdovam in materam žalostne solze.

Naš politični koncept je ostal literarni program; kar živimo zdaj, pa je tavanje razdejanega, v središču zlomljenega ljudstva.

Oblika pomeni uzakonjenje sile in red, tvar brez oblike živi le anarhično.

Avstro-Ogrska država nam je v stoletjih oblikovala politično, upravno in tudi družbeno življenje; država, katere ideja je bila brezidejnost, princip reakcija, kakor jo je že pred leti označil Lassalle.

Zmes narodov in dežel, ki jih je Habsburg uklonil svojemu žezlu, je v novem veku pomenila za vse velesile stabilnost političnega položaja: uravnovešanje mednarodne politike, jez proti pruski, ruski in italijanski ekspanziji, proti pravoslavju in protestantizmu, proti balkanizaciji. Habsburg je igral na vse karte hkrati in je užival svojo posest. Ali država, ki je samo posest in ki je njene eksistence pogoj zgolj premišljen račun, ne more nikdar postati nositeljica idej družbenega razvoja. Zgodovina Avstrije je en sam strnjen dokaz njene stvariteljske brezspolnosti. Njeno geslo je bilo, čim manj novotarij in izpostavljenosti, čim več skrbi za pridobljeno last. Vse, kar so drugi narodi skokoma, s potentnostjo doživljene resnice osvajali, je le počasi pronicalo v zadušljivo avstrijsko atmosfero, ohlajeno, brez radosti razodete dolžnosti. In kadar je v posameznih narodnostnih središčih preglasno odjeknilo idejno življenje onstran meje, je črno rumena državna norma z železno doslednostjo zadušila neljubi glas. Ta norma je bila reakcija. Reakcija in continuo, provinca kot ideja. Te vrste red more imeti samo eno izrazito življenjsko filozofijo, namreč pasivnost pod plaščem plehkega pojmovanja človeških opravkov na zemlji. In temelja takega redu sta bila in sta še dandanes žandar in birokrat.

Avstrijski državni ustroj dokaj razsvetljuje problem naše preteklosti. Iz posestniške objesti zgrajeni politični in upravni stil se je v provinci province izkristaliziral v mentaliteto. Odnos Slovencev do države označuje stoletja in stoletja perfidno vzgajana pokorščina gospodi, v dušo zabiti strah pred krvavim Ferencem Tahijem in podobnimi krotitelji samosvoje misli, občutek podrejenosti neprosvetljene in sproletarizirane mase. Ta odnos je omogočil dre-suro v kakršnemkoli smislu. Radi tega presojam danes naše, nekdanj cenjene politične in upravne vrline previdneje. Upravna vestnost, organizacijska temeljitost, pretehtano, zanesljivo izvajanje zakona — vse to se nam kaže mnogo bolj kot podrejena služba državnemu aparatu, kot pa izvajanje dolžnosti, porojene iz morale načel. Upravni kalup je služil gospodarjevi pravici, ne pa ljudskemu pravu.

Iz take slovenske družbe so vzrasli posamezniki, ki so naš duhovni, da ne rečem literarni svet povezali z ustvarjajočim, realnim zapadom. Toda strup

avstrijske „ideje“ in pa vzgojene mentalitete se je v ljudskem organizmu sesiril v pretrdno skorjo, da bi se le-ta mogel razgoreti v tvornem fanatizmu nazora. Dragoceni načeli novodobnega zapada, pravo in svoboda, sta obsijali našo provinco le skozi meglo fevdalne veličasti, kot razvojni pridobitvi, ki jih je Dunaj poklonil, dovolil svojim deželam, nista pa kot trofeji zmagovite borbe užgali strasti polnokrvnega življenja.

S tako državno politično vzgojo smo pred osemnajstimi leti prešli v drug državni sestav.

Laza Marković trdi v neki svoji knjigi, da se Slovenci v sožitju s Srbi počasi otesajo nemškega duha in se navzemajo francoskega. Trditev te vrste pomeni, postavljati razvoj na glavo in kaliti pojme. Samo površno poznanje srbskega državnega ustroja potrjuje njeno neresnost in plitvo špekulacijo.

Vzhod ima svojevrstne razvojne usedline in novodobni zapad mu je do- slej zoblikoval le njegov zunanji, formalni obraz, ni pa prekvasil njegove mentalitete. Nova oblika državnega sožitja je temeljila predvsem na težnji po centralistični notranji strukturi, ki so ji politiki polagoma pripomogli do polne veljave. Ta težnja ni bila slučajna; bila je globoko zakoreninjena v srbski tradiciji. Vladajoči meščanski sloj je prevzel njeno dediščino, idejo balkanskega imperija, nacionalizem mu je zravnal imperialistično hrbtenico. Daljni blesk predkosovskega gospodstva je pomagal volji po gospodarski premoči na noge. Poleg tega je večstoletna turška vzgoja zapustila v zatirani zemlji vse prej kakor primerna tla za organsko aplikacijo zapadno evropskih idej. Vrsta avtoritarnih režimov v minulem stoletju upravičeno vzbuja dvom o verodostojnosti romantičnega izročila o srbski demokraciji. Kajti tu ne gre za neke pojave v družabnem občevanju, gre za mnogo več, za idejo, za stil družbene in državnega sožitja, čemur pa je avtoritarnost diamentralno nasprotje. Dokler se kolektiv ne povzpne do notranje skladnosti med družbo in obliko, ostajajo vsa gesla, pa najsi bo to nacionalizem ali karkoli drugega, le abstraktne sence, ne pa razvojne vzmeti, ki sproščajo energije in jim dado ustvarjalno moč. Sicer pa je že duh politične prakse zrcalo mentalitete. Velike človečanske pridobitve moderne Evrope so sadovi idejno zasidranih političnih dejanj. Politika vzhoda pa je neke vrste larpurlartizem, čigar smiselnost niso načela, pač pa živi, konkretni, da ne rečem materialni uspeh.

Neki srbski politik je izjavil, da mu vedno, kadar pomisli na Slovenijo, pride na um Preradovičev stih: „Mili Bože, kud sam zašo...“ V tej površni, kozerski ironiji je nekaj jedra.

Novi upravni in politični ustroj je potisnil Slovence po operetnem razpoloženju prevrata tiho in brez načelne razjasnitve nazaj v podrejenost. Stari

prepadi med meščanstvom, inteligenco in ljudstvom so zazijali v še pomembnejši meri in zdi se, kot da je definitivno zdrobljena moralna hrbtenica kolektiva. Kakor na beraški boben se je tolkla Slovenija po prsih svoje birokracije, ker jo je pomotoma smatrala za izvršilni organ prava in prosvitljenih načel, ne pa za to, kar je dejanski bila, le poslušno orodje slehernega režima. Naš meščan je dosegel celo strahoviti višek prilagodljivosti, ko je upokojil celjske sodnike, ki so razsodili pravico (!). Slovenska družba ni v vseh osemnajstih letih izvedla nobenega iskrenega boja za načela, za moralne in pravne vrednote, vseh osemnajst let je, obremenjena s prokletstvom svoje preteklosti, molče prestajala sleherne operacije na svojem „mutastem“ mesu. Brez narskega imperativa, ki bi jo gnal v snujoči aktivizem, ni niti poskušala naskoka na ostvaritev nepremakljivih osnov za svoj lastni in s tem tudi državni sestav. Narobe, pustila je celo, da so se razkrojile še tiste, čeprav zgolj administrativne vrednote, ki jih ji je dala večstoletna bližina Evrope. Ljudstvo pa je siva, vso svetlobo duha ubijajoča gonja za političnimi uspehi, bodisi oseb ali strank ali česarkoli, pahnila v prestrašeno, topo in ponižujoče računanje z borno, vsakdanjo koristjo. Z inteligenco vred je obviselo v zraku, med vzhodom in zapadom, brez tiste skrajne, pogumne in edine nujne napetosti kolektiva, kjer pomenja problem življenja in tostranske uzakonitve njegove oblike tenko občuteno harmonijo med pravico in pravom, med moralo in zakonom, skratka problem, biti po svoji volji in vesti ali pa ne biti.

Misel prižiga človeštvu luč resnice, misel, ki je spoznavanje stvarnosti in iz njega vzrasli odgovor duha, ne pa abstraktna špekulacija razuma, ki je poblaznel od privida absolutnosti. Kajti le doživetje bolečine, ugašanja stvariteljske radosti in muk zavrtle rasti obuja v narodih zavest tiste višje, kolektivne pravice, okrog katere se skristalizira podoba novega, bolj zdravega, morda manj kultiviranega, zato pa bolj smiselnega sveta. In smiselnost je organska in življenjsko plodna povezanost s celokupnostjo.

Sodobna stvarnost se zdi, kakor vsako prehodno razdobje, kaotični povodnji podobna, polna utrudljivega kričanja, zbeganosti in krčevitih pretresov. Edina jasnina v zavesti je še občutek, da se vali ves ta kaos v neko neizbežno, trdovratno smer. Politični in socialni film današnjih dni je vrtočlava projekcija nezaslišanih odnosov, razkrojenih pojmov in vrednot, ki zaudarja po gnilobi zrelosti, po krvi in znoju robotov. Za blagor ljudstva se „od zgoraj“ vprizarjajo cinične revolucije in srditi državljanski pokolji, isti blagor ljudstva je mrtva zarja tisočerim brezdomcem, ki morajo s skopo popotnico svojih načel na široke ceste sveta ali pa v ječe in koncentracijske tabore. Beseda ni več izraz razumnega individua, pač pa spominja na lajež patološkega fanatizma. Zemlja in delo sta postala zgolj surovini družbenega velepodjetja,

človek* je že skoraj pozabil, da sta prav za prav le preprost pogoj zdrave eksistence.

Vse to vrenje, čeprav na pogled kaotično, je le znamenje globoke presnove, ki jo preživlja svet. Videti je, da ne gre le za pomladitev kulture, pač pa za likvidacijo celega razvojnega razdobja. Odlod ta podtalna napetost sil, odtod ta tesna povezanost vseh funkcionalnih interesov, ki temelji neposredno na elementarnem človeškem instinktu in njegovi zvesti o življenju. Moč duha se je na podrtijah civilizacijskega eklekticizma in abstraktne špekulacije prodrla v kristalno jasni volji, da je treba ohraniti, obnoviti življenje, da gre za človeka kot konkretno, polnovredno edinico, v katere roke je položena usoda sveta. Tej življenjski strasti svobodne, v okviru njenih zakonitosti suverene človeške kreature zoperstavlja anarhični individualizem princip sleherne posesti in nje nenadzirane ekspanzije. V cezaristične cunje odet podreja individij in družbo abstraktni Državi, Oblasti, nasilstvu nad živimi tokovi večne obnove v zdravem pozemskem občestvu. Moderni kapitalistični imperalizem oživlja prakso in sen svetega vesoljnega rimskega cesarstva. Toda Posest, ki je sama sebi namen je v višjem smislu neetična, in to je nezmagljivo orožje Človeka.

V tem času leži nad našo zemljo molčanje misli. Vsa naša preteklost čaka, da se prečisti v tvorni presoji. Poleg tega se grmadijo v zavesti javnosti dogajanja velikega sveta, tok razvoja terja odgovora od nas, naša sredina pa se duši pod bremenom vtisov, ne da bi se ogrela v očiščujočem žaru izpovedane misli. Pretehtana borba nazorov, javna izpoved spoznanj in zainteresiranost množic — to pomeni, planiti v žarišče življenja, korakati s človeštvom Resnici nasproti. Toda naša družba molči. Zato se kakor strupene sence plazijo po njej med seboj neorganično povezana gesla, čudaški pojmi in nekontrolirane senzacije. Vznemirjena se hlastno oprijema danes fašistične grmeče fraze, jutri pruske dresure zadev duha, ali pa se splašena zateka pod plašč onostranstva in skuša miže dočakati, da se ujma razsuje nad njeno glavo. Duh otopeva v bolečini neplodnosti, vsi zdravi razgledi so reducirani na razžirajočo zagrenjenost kavarniških glos. Radost ustvarjanja je ugasnila v ovzdušju topega pasivizma in z njim sleherno intenzivno sožitje občestva. Mračno fatalistično strmenje v jutrišnji dan — to je naš žalostni delež v veliki borbi nove Evrope.

* * *

Spoznanje resnice ni pesimistično ubijanje volje do življenja, pač pa narobe dramatično vero v ogenj Trubarjevega aktivizma. Le v njem prekaljena ideja, ki bo zajela vse žive probleme slovenstva, nam razsvetli temo in zbere ljude v luči Resnice.

Ferdo Kozak.